

PÁL-LUKÁCS ZSÓFIA

Az elidegenített tárgy

Nádas Péter: Világló részletek

„Mi mit hív elő, mi mit fed el.” (I/44)

Új könyvében Nádas Péter tőle eddig idegen formát talál, egy memoárt vagy önéletrajzi regényt, pontosabban regénytöredéket, amelyben gyerekkorát, életének másfél évtizedét fogja át. A közel ezerkétszáz oldalban nem is feltétlenül a gyerekkor a tulajdonképpeni tárgy, inkább a szellemi és történelmi környezet, a politikai, ideológiai viszonyok, amelyekkel előfeltevésektől mentesen, elfogulatlanul szembesül. Mert sok tényezőre, körülményre csak az írás kapcsán eszmél rá, ezeket a visszatükröződések leginkább egy-egy családi jelenet felidézésekor ismeri fel. Valamelyest idegen tőle és számára a tulajdonképpeni tárgy is, mivel a történelem egy, az olvasók által talán jól ismert szeletét, az 1940-es, 1960-as éveket (az 1942 októbere és 1956 októbere közötti időszakot, közvetve pedig a magyar polgárosodás időszakát) narrativizálja. És tényleg ezt teszi, fogalmakkal és leírásokkal válik jelenvalóvá múltja és ennek kontextuális háttere. A tárgy megformálása során a történelmi tényeknek van preferenciája (a polgári liberális gondolkodásnak, a kommunizmusnak, a zsidó emancipációnak, a tömeggyilkosságoknak), ezt egészítik ki a személyes élmények, családi titkok és hagyományok, a Nádas család eredete, kapcsolatrendszere, élet- és tudatvilága, ami megteremti az önéletrírás illúzióját.

Tanúságtétel, emlékezés, kibékülés – így áll össze egy könyv, amely „beszakítja az asztalt”.¹ A *Világló részletek* legfőbb sajátossága az elidőzés, ebben áll a felsoroltak lehetőségfeltétele. Az elidőzés poétikai és retorikai szempontból egyaránt jelentős, úgy is megragadható, mint a narrátor alapbeállítódása, úgy is, mint

1 http://konyves.blog.hu/2017/04/05/nadas_peter_megirta_magyarorszag_egyetlen_konyvet (Utolsó letöltés: 2018. február 2.)

a rekonstrukció legfontosabb eszköze. Az elidőzés a téma körvonalazásakor, leírásakor megszüntet minden distanciát. A könyv nem azt mutatja be, hogyan lett valami az, ami; hiányzik belőle ez a továbbvezető gesztus vagy lépés. A megismerés határok közé szorított közegében nincs helye az esetlegességnek, sem az eszmeiségnek; a történelem zavarba ejtő momentumairól és benne az életről így lehet hitelesen tanúságot tenni. Az emlékezés itt törekvés arra, hogy a lehető leghatékonyabb módon találjuk meg a megragadott esemény, történés egységét, s ha végeztünk ezzel az alapozással, elhallgatott reflexióként mozdul el a kibékülés, esetleg egy gondolattal való megbékélés gesztusa. Egyedülálló felelősségérzet hajtja ezt a könyvet, egy nagy akarat teljesedik ki benne.

A felidézett események (és furcsa mód a hozzuk kapcsolódó érzelmek is) teljesek, lezártak. A narrátor nem az időlegességet ragadja meg, története nem fejlődéstörténet, munkája elsősorban nem értelmezői munka. Komplexitása a tényfeltárásban mérhető, a vállalt célkitűzés legalábbis ebben teljesedik ki. Többször utal a történetek, ismeretek forrására, nyilvántartásokra, *oral history*ra, azaz olyan forrásanyagokra, amelyek segítettek elmélyíteni egy-egy képzetet. Az elidőzés megköveteli a pillanatba való abszolút belefeledkezést. Így áll elénk a múlt. Feltűnik olykor egy-egy jelenre történő utalás, de szinte csak fölösleges részletként. A tárgyválasztást, valamint a műfaji konvenciókkal kapcsolatos bizonytalanságot tehát a történelmi perspektíva sajátos alkalmazása ellensúlyozza. Nádas, amikor a gyermekkori évek történéseiről ír és ezekkel azonosul, a történelmi emlékezetet használja keretnarratívaként. Ez egyfajta kiterjesztett emlékezet, mozgósítása végett bizonyos töréseket szenved a szöveg, a részletekbe való abszolút belefeledkezés sokszor nehezíti az olvasást. A fenti sajátosságok okán azok a szempontok, amelyek beleíródnak a téma feldolgozási hagyományába, itt kissé háttérbe szorulnak. A kötet borítóján velünk farkasszemet néző tekintet, mivel háttal áll a tengernek, nem látja önmagát, s talán nem is akarja igazán látni. De, mivel először ezzel a hajó(roncs)csal találkozunk, bele kell néznünk a hajó orrán elhelyezkedő szempárba, pontosabban ez által kell szemlélnünk a szöveget, a szövegben a narrátort, a narrátor segítségével történelmünk fontos részleteit. A történelmi szál bizonyos értelemben leszűkíti a látómezőt, mivel a kimondottal kommunikál, ismert reprezentációkat pozícionál újra.

Alapvetően két narrációtípussal találkozunk (egy történelmi ismeretekre, valamint tapasztalásra és egy szubjektív látásmódra alapozóval), de a történelmi emlékezet lényegesebb. Talán mert „A múltó évtizedek alatt bennem is szakmai problémává alakultak a huszadik század tömegyilkosságai” (II/7). Az ilyen megfogalmazások segítik a narrációs technika sajátosságainak megértését, illetve átláthatóbbá válhat az ebből építkező világragmentum. A fenti idézet például megközelítésében azt

sugallja, hogy a történelmi háttér Nádas Péter számára nem allegória, a történelmi tények világa nem egy másik világ, ahová a történet, pontosabban a történetek szereplői betagozódtak, hanem maga a világ, sokféleségével, átfedéseivel, reflektáltságával. Azáltal, hogy a történelem lesz vonatkozásai fő kiindulópontja, szükségképpen korlátozza a befogadás regisztereit, mintha azt vallaná, hogy az ideológia ellehetetleníti a fikcionalitást.

A múlt éppen azért válik teljesen átláthatóvá, mert nem hozza valódi mozgásba a jelent, nincs meg az átfordulás, inkább mint egyfajta vizsgált jelenség, fogalmiság tételeződik. Ez azért érdekes, mert a történelmi regények gyakori eszköze, hogy a család történetén keresztül árnyalják a társadalmi problémákat, azaz a múltból való beszéd tétje sokszor a jelen. Nádas viszont genealogikus történelemet ír, s ennek perspektivikusságára mutat rá, ami radikális diszkontinuitáson alapul. Mintha az összeköttetés hiánya teremtené meg a lehetőségét a múlt elgondolhatóságának, ilyen értelemben viszont az időt teszi főszereplővé. A felidézett tevékenységi formákban, a szerepekhez kapcsolódó gyakorlatok leírásában, a megélt időn keresztül főként a hatalom történetének egy szeletét írja meg. A történelem személytelen volta látszólag személytelenné teszi a szöveget, a szubjektum helyett marad egy viszonyokként felfogott történelmi mező. Ily módon, a *Világoló részletek*ben nincs meg a filozófiai továbbvitel, a szöveg „pusztán” (az olvasóban legalábbis) egy történettudományos kérdésfeltevésnél áll meg: ez a *mi történt* kérdése, ami nem hordozza magában a „történelmi terepmunkába ágyazott filozófiai erőfeszítések”-et, hogy ezek „minden esetben saját szubjektivitásunkra irányuló kérdésfeltevésekhez vezessenek: miként történhetett, hogy olyanná alakultunk, amilyenek most vagyunk?”²

Noha a művet áthatja valamiféle értéktudat, a részletező elemzést jórészt általánosságok helyettesítik, talán mert nem ez az észlelések kitüntetett tárgya. Ilyen részlet a jóság körülírása, ami szintén összekapcsolódik a „nagy elbeszélések” által generált etikai kérdésekkel, feltűnik az egyenlőség, a cselekvés szabadsága vagy a magyar patriotizmus problémaköre. Az etikai regisztert az emlékezéssel lehet kapcsolatba hozni. Megfigyelhető, hogy a bevezető első részben különösen gyakran találkozunk az *emlékszem* kifejezéssel, ami legtöbbször a képi emlékezésre vonatkozhat. Az első emlékek három-négyéves gyerekkori emlékek, ezek révén Nádas abba az életterbe, „abba az univerzumba” kalauzol bennünket, „amelyben közösen éltünk kölcsönösen elhallgatott gondjainkkal” (II/472). Míg tehát az elsődleges narratív forma történelmi perspektívát alkalmaz, megjelenik az ehhez viszonyuló szubjektív szemlélet, amit szintén a történelmi alakítások befolyásolnak. Voltaképp ebben a narratív közegben ér-

2 Takács Ádám: Szubjektivitás és szubjektiváció: Foucault egzisztenciális modelljei, <http://www.c3.hu/~prophil/profi034/takacs.html> (Utolsó letöltés: 2018. február 2.)

telmeződik minden: a gyerekkor például ennek a tapasztalatnak rendelődik alá, s a befogadást is ezek a referenciák mélyítik el. Az emlékezés mint a történelmi tények textuális vonása tényekhez, igazságokhoz kötött. Ahogyan a szerző fogalmaz: „Az emlékezésnek egészen más a mechanikája, az emlékezetnek más a topográfiája, mint ahogyan az elbeszélő irodalomból ismerjük.” (I/81)

Az első emlék az a „mindennél emlékezetesebb éjszaka” (I/46), 1944 júniusa, majd Budapest ostromának százkét napja. A bombázás leírásakor kirajzolódik a város topográfiája, látjuk a fagyott hullák nyomát, érezzük az elsötétülés pillanatát. Ebbe a kontextusba illeszkedik az illegalitás, illetve az igazságszolgáltatás „témaköre”, az üléseknek és a különböző vádaknak a diskurzusa. Nyilasok, rendőrök, háborús bűnösök, cselédek, népbíróság, államosítás, ostrom, aláaknázások, robbanások – a tapasztalatok tanúságtétele. Mándoki György, az unokatestvér, vagy egyáltalán, az eltűntek keresése, s a meg nem találtak emlékével való kibékülés, egyszóval a történetek felülmúlása. Nádas visszatér a helyszínekre, utazása zarándoklással hasonlatos állapot. Látva a titkos rendszer működésének jeleit, a gyerekkor világa ketté hasad: „Azzal sem mentegethetem majd magam, hogy gyerek vagyok. Fel kell őket adnom.” (I/215)

Nádas amikor megáll az idő rögzített egységeinél, lényegében idővesztéseget él meg. A veszteség primer melankolikus tapasztalat. A melankólia elsősorban vágy, amelynek alakváltozatai a *Világoló részletek*ben is feltűnnek (egyet említünk ehelyütt: „Nő akartam lenni. Pápa.” (I/197), ami a „mímes hajlamok” emlékképeire vonatkozik). A melankólia különben sem idegen Nádas formavilágától. *Mélabú* című esszéjében például részletesen foglalkozott a téma eszmetörténeti és művészetelméleti háttérével, Caspar David Friedrich *Partmenti táj holdfényben* című alkotásának képleírásakor a romantikus életérzést elevenítette fel. Az ekhpraszisz során használt fogalmi háló (hiány, halál, tér, üresség) ebben a műben is visszaköszön, a különböző veszteség-élmények direkt módon dialogizálnak egymással. Mielőtt ennek alakváltozatairól szólna, sorba veszi azt a tárgyi és szellemi örökséget, amit a Nádas családtól kapott. Hol a szülei (főként az anya), hol a testvére, hol a nagyszülei főszereplők. A cselekmény nagy része az ő múltjukhoz kapcsolódik, szokásos időbeli folyamatokban látjuk, ahogyan Mircea Eliade *A szent és a profán* (*A vallási lényegről*) című művében fogalmaz.³ Kiderül (talán túlságosan is részletesen), hogyan találnak helyet a társadalomban, milyen fordulatok, ideológiák vannak az életútba és a történetükbe zárva. A mű szereplői mind cselekvő személyek, ő maga viszont kívül áll, lényegében akkor ismerjük meg cselekvőként, mikor az édesanyján, illetve a testvérén segít. Megindító a példátlan feladatvállalás és gondoskodás, ami az anya halálát meg-

3 Eliade, Mircea: *A szent és a profán. A vallási lényegről*, Európa, Budapest, 2009.

előzi, aki korán, „Tizenhárom év múltán mellrákban halt meg” (I/403).

Rendkívül összetett az anya személye köré szerveződő tudás- és élményanyag. Már az első emlékek felidézésekor megjelenik kommunista elhivatottsága, Szolláth Dávid kifejezésében a „kommunista aszketizmus”.⁴ Ugyanakkor az alávetettség is az anya életében tükröződik leginkább. Ő az, akinek túl nagy árat kell fizetnie. Megrögzött elhivatottsága a párt iránt, továbbá társadalmi cselekvéskényszere holisztikus problémahálózatot tár fel. Nádasnak elsősorban ezzel az elköteleződéssel kell szembenéznie. A veszteség annál nagyobb, már az elidegenedés tapasztalásában formát ölt: „közben figyeltem [...] az idegenné lett apámat” (I/35), aki „egy begörbedt hátú emberi roncs az elhordott öltönyében” (I/406). Ugyanitt említhetjük azokat a szövegrészeket, amelyek azzal foglalkoznak, miként szab az élet megváltozott feltételeket, hogyan billen ki a család a nyugalmi helyzetéből, mi mindent változtat meg az anya halála, az apa sikkasztásának és felfüggesztésének kálváriája, mit jelent(het)ett gyámság alatt lenni stb. De veszteséglmények a kitörések is, az alkoholproblémák, a deviancia, az autizmus. Ezek a felismerések túlmutatnak a narráció vázolt logikáján, mivel alapvetően a narrátor nem kommunikálja önmagát, miként az apa sem, aki „Évtizedeken át nem beszélt önmagáról, mint akinek nincsenek önmagára vonatkozó élményei” (I/31). Nádas ugyanebben a szerepben tűnik fel, a gyerekkornak ezért lehet a műben privilégiuma. A legtöbb fejezetben a szerző a maga szempontjából hiteles, igazi, hatásmechanizmus nélküli pillanatfelvételeket készít. A szöveg leginkább akkor introspektív, amikor a halállal szembesül, pontosabban szembesít: ezek a képek valóban *világlanak* az elbeszélő tudatában. A *Saját halál* után ehelyütt a születés eseményét részletezi, illetve nemcsak a születését, hanem a megfogantatását is. A rész azért különleges, mert a születés körülírásakor fixál a narráció. A leírás a szöveg egyik retorikai csúcspontja. Mintha a születés időpontjában történtek tételes összefoglalása, illetve a történések kiemelése felől érthetővé válna a létezés, ezért ez a narratív egység szükségképpen totalizáló.

A narráció ezen a ponton billen ki, így válik a születés, mint rész az egészben, önreferenciális rendszerré. A születés köre szerveződő szöveg azt a kérdést járja körül, hogy miként lehet esztétikailag és történelmileg igazolni a létezést, mi mindennek volt a megtestesülése, „amikor szerdán” megszületett. Az első kötet címe is ezt az időpontot emeli ki, vagyis az időt hozza helyzetbe. Eliade értelmezésében az idő az ember legmélyebb létidőmenziója; itt azáltal is privilegizált státuszra tesz szert, hogy a születés ideje törésként jelenik meg. Mircea Eliade jelzi, hogy „a

4 Vö. Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A 20. századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*, Balassi, Budapest, 2011.

nem vallásos ember számára ismeretlen a liturgikus időnek az emberfeletti minősége. Számára tehát az időben nincs törés, és az időnek nincs »titka«.⁵ Azért találó az idézet, mert a szerzőnek a legfelsőbb szubjektummal való kapcsolata itt tételeződik, itt teljeseedik ki: „a visszatérő üres kocsi láttán aznap szerdán a létező vagy nem létező Isten szemében értelmét veszítette a születésem”. (I/414)

Nádas mindvégig azt hangsúlyozza, hogy születése nem lehet független a társadalmi viszonyrendszerektől, attól például, hogy „négy év múltán, azon az októberi szerdán, abban a korai órában, amikor anyámnak a Pozsonyi úton megjöttek az első fájásai, egy német különítmény, a hamburgi 101. tartalékos rendőrszázalój épp azon volt, hogy a világ hallgatólagos egyetértésével felszámolja a mizoczi gettót” (I/376). Ez a nap a differenciálódásé, szükségszerű a születés boldog pillanatától való elszakadás: „Amíg anyámmal azon a szerdán ment a tizenötös villamos, géppisztolysorozatokkal terítették le őket, hogy mindenféle további jelenetnek, hangoskodásnak, kitörési kísérletnek elejét vegyék.” (I/377) Ezen a szerdán lefényképezik „a kicsinyeket meztelen testükhöz szorító nők kivégzéséhez felsorakoztatott csoportját” (I/386), de születése napján, „ezen az eseményekben gazdag szerdán, Mizoczbán árkot vagy gödröt valamilyen okból nem ásattak előre a zsidó férfiakkal, ott heverték a csupasz földön lekaszabolva, miközben megszülettem” (I/397).

Az összefüggések láncolata mintha azt sugallná: meg kell ismerni a gondolatot, hogy ezek a szörnyűségek és a születés miként válhattak egymás lehetőségfeltételeivé; a személyesség így a történelmi tárgy rekonstrukciója és reprezentációja. Nincs hatástörténet nélkül *világ*; egész nélkül nincs *részlet*. (*Jelenkor, Budapest, 2017*)

5 Eliade, i. m. 62–63.